

کتابخانه مرکزی دانشگاه امام صادق (ع)

شماره ثبت ۴۸
شماره ۴

دانشگاه امام صادق (علیه السلام)

دانشکده معارف اسلامی و حقوق

نقش مقتضیات زمان و مکان در

حقوق کیفری اسلامی

پایان نامه کارشناسی ارشد پیوسته

استاد راهنما

حضرت آية الله سيد محمد حسن مرعشي شوشتری

استاد مشاور

حضرت حجة الاسلام والمسلمین سعید رجحان

کد: ۶۸۳۰۴۴۱۱۲

نگارش از: حسن رضایی

تابستان ۱۳۷۵

مرکز اطلاع‌رسانی کتابخانه مرکزی
تلفن: ۸۱۲۰۰۰۰۰

۱۳۷۷ / ۱۲ / ۱۵

دانشکده معارف اسلامی و حقوق مسؤل عقایدی که نویسنده در

این پایان نامه اظهار نموده است، نمی باشد.

کلیه حقوق ناشی از این اثر متعلق به دانشگاه امام صادق علیه السلام

می باشد. و هر نوع استفاده از کل یا بخشی از آن مانند واگذاری به دیگر

مؤسسات، چاپ و مانند آن منوط به اجازه کتبی از دانشگاه می باشد.

قَالَ آتَا مَرَّةً ظَلَمَ فَسَوْفَ نَعْتَبُ بِهِ ثُمَّ يَرِدُ إِلَهُ رَبِّهِ
فَيُعَذِّبُهُ عَذَابًا نُحْرًا ۝
وَآتَا مَرَّةً أُخْرَى وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُ جَزَاءُ الْحَسَنَى وَاسْتَقْوَالَ
مِنْ أَمْرِنَا يُسْرًا ۝

صدق الله العليم العظيم

* فهرست مطالب *

پیشگفتار.....

اهداء.....

سخن علامه مجلسی رحمته الله علیه.....

مقدمه..... ۱

بخش اول

۶..... خصائص و مسائل حقوق کیفری اسلامی

۷..... فصل اول: کلیات

۸..... مبحث اول: طرح مسأله

۹..... گفتار اول) زمینه‌های پیدایش مسأله

۱۱..... گفتار دوم) دو دیدگاه معارض

۱۳..... گفتار سوم) انتظارات ما از شریعت اسلامی

۱۵..... مبحث دوم: تعریف و تبیین اصطلاحات تحقیق

۱۵..... گفتار اول) مقتضیات زمان و مکان

۲۰..... گفتار دوم) حقوق کیفری اسلامی

۲۳..... ۱- تعریف شریعت اسلامی

۲۴..... ۲- تعریف فقه اسلامی

۲۵..... ۳- رابطه فقه اسلامی و شریعت اسلامی

۲۶..... مبحث سوم: تبیین مفهومی حکم، موضوع و متعلق حکم و تفاوت آنها

۲۶	گفتار اول) حکم و اقسام آن
۲۷	۱- تعریف حکم
۲۸	۲- تقسیم بندی احکام
۳۱	گفتار دوم) متعلق حکم
۳۲	گفتار سوم) موضوع و مصداق
۳۳	گفتار چهارم) مقایسه‌ی حکم، موضوع و متعلق با عناصر متشکله‌ی جرم
۳۵	مبحث چهارم: خاستگاه تاریخی مسأله زمان و مکان
۴۲	پی نوشت‌ها
۴۵	فصل دوم: جایگاه حقوق کیفری اسلامی در جهان معاصر
۴۷	مبحث اول: ویژگی‌های حقوق کیفری اسلامی
۴۸	گفتار اول) ویژگی‌های مبنایی
۵۴	گفتار دوم) جرائم و مجازات‌ها در حقوق کیفری اسلامی
۵۴	۱- نظریه جرائم در حقوق کیفری اسلامی
۵۶	۲- نظریه مجازات‌ها در حقوق کیفری اسلامی
۵۹	۳- نظریه اثبات در حقوق کیفری اسلامی
۶۴	مبحث دوم: مسائل و مشکلات رویاروی حقوق کیفری اسلامی
۶۷	گفتار اول) مسائل و مشکلات درونی
۶۸	۱- نگرش فردگرایانه به فقه اسلامی
۷۰	۲- سدّ باب اجتهاد
۷۱	۳- کم توجهی به فلسفه‌ی احکام شریعت و مقاصد آن
۷۶	۴- جمود و تجزّم نسبت به نصوص ظنی

- ۷۸..... ۵- تمسک افراطی به فروع و غفلت از نظریه پردازي
- ۸۰..... ۶- تقلید از «اجماع»
- ۸۳..... ۷- تساهل در «موضوع شناسی»
- ۸۵..... ۸- فرقه ستیزی مذهبی
- ۸۶..... ۹- مسأله حجیت سیره عقلی
- ۸۹..... ۱۰- عدم تفکیک احکام حکومتی از احکام تبلیغی در سنت
- ۹۰..... گفتار دوم) مسائل و مشکلات بیرونی
- ۹۱..... ۱- دستاوردهای علوم کیفری جدید
- ۹۴..... ۲- حقوق بشر جهانی
- ۹۸..... ۳- جهانی شدن زبان حقوق
- ۱۰۰..... پی نوشت ها

بخش دوم

- ۱۰۶..... چگونگی تأثیرگذاری مقتضیات زمان و مکان در حقوق کیفری اسلامی
- ۱۰۷..... ۱- مقدمه
- ۱۰۷..... ۲- روش تحقیق
- ۱۱۱..... ۳- قلمرو تأثیرگذاری
- ۱۱۳..... فصل اول: چگونگی تأثیرگذاری مقتضیات زمان و مکان در احکام منصوصه کیفری
- ۱۱۵..... مبحث اول: «نسخ» احکام منصوصه کیفری
- ۱۱۸..... مبحث دوم: تغییر و تحول موضوعات و مصادیق احکام
- ۱۲۰..... گفتار اول) انواع دگرگونی های موضوع حکم کیفری
- ۱۲۲..... گفتار دوم) دگرگونی قیود یا بعضی صفات موضوع

- تبصره: یک معضل و راه حل آن ۱۲۳
- گفتار سوم) توسعه و تضییق موضوع ۱۲۷
- گفتار چهارم) پیدایش موضوعات جدید ۱۲۸
- گفتار پنجم) دگرگونی در مصادیق احکام منصوصه کیفری ۱۲۹
- مبحث سوم: تغییر و تحوّل در متعلّق حکم ۱۳۰
- پی نوشت ها ۱۳۳
- فصل دوم: چگونگی تأثیر گذاری مقتضیات زمان و مکان در احکام مستنبطه کیفری ۱۳۵
- ۱- تعریف اجتهاد ۱۳۷
- ۲- اقسام اجتهاد ۱۳۹
- ۳- ویژگی های مجتهد ۱۴۰
- مبحث اول: تأثیر روانی و احساسی مقتضیات زمان و مکان ۱۴۱
- مبحث دوم: تأثیر بر موضوع شناسی ۱۴۲
- گفتار اول) اهمیت و جایگاه موضوع شناسی در اجتهاد ۱۴۴
- گفتار دوم) اقسام موضوع شناسی ۱۴۵
- گفتار سوم) اقسام موضوعات و مسأله زمان و مکان ۱۴۸
- ۱- موضوعات مستنبطه کیفری ۱۴۸
- ۲- موضوعات غیر مستنبطه کیفری ۱۵۰
- گفتار چهارم) نمونه هایی از موضوع شناسی کیفری ۱۵۴
- مبحث سوم: تأثیر بر حکم شناسی ۱۵۷
- گفتار اول) تبیین مفهومی حکم ۱۵۷
- گفتار دوم) چگونگی تأثیر گذاری ۱۵۸

۱۶۲	مبحث چهارم: تأثیر بر شیوه اجتهاد
۱۷۰	مبحث پنجم: تأثیر بر استراتژی اعلام و اجرای حکم
۱۷۵	مبحث ششم: تأثیر عینی و شهودی
۱۷۸	مبحث هفتم: یک معضل و راه حل آن
۱۸۲	پی نوشت ها
فصل سوم: چگونگی تأثیر گذاری مقتضیات زمان و مکان در احکام حکومتی کیفری ۱۸۵	
۱۸۷	مبحث اول: حکومت اسلامی
۱۹۲	گفتار اول) معنا و مفهوم «ولایت فقیه»
۱۹۵	گفتار دوم) قلمرو «ولایت فقیه»
۱۹۹	گفتار سوم) منطقه الفراغ
۲۰۳	نقد و بررسی
۲۰۴	گفتار چهارم) «ولایت فقیه» و مسأله ثابت و متغیر
۲۰۸	مبحث دوم: ماهیت احکام حکومتی
۲۰۸	گفتار اول) سابقه فقهی
۲۱۰	گفتار دوم) تعریف حکم حکومتی
۲۱۳	گفتار سوم) انواع حکم حکومتی
۲۱۵	گفتار چهارم) اعتبار و نفوذ شرعی حکم حکومتی
۲۱۹	نقد و بررسی
۲۲۲	گفتار پنجم) رابطه حکم حکومتی با سایر احکام شرعی
۲۲۶	مبحث سوم: تأثیر گذاری مقتضیات زمان و مکان در احکام حکومتی
۲۲۷	گفتار اول) مکانیزم جعل حکم حکومتی

۲۲۸	گفتار دوم) چگونگی «تشخیص مصلحت» و مرجع آن
۲۳۲	گفتار سوم) خطر سکولاریزم
۲۳۵	گفتار چهارم) حکم حکومتی و قانون موضوعه
۲۳۹	مبحث چهارم: تزامن حکم حکومتی و فتوا
۲۴۱	مبحث پنجم: نمونه‌هایی از احکام حکومتی کیفری در بستر زمان و مکان
۲۴۳	گفتار اول) نمونه‌هایی از احکام حکومتی کیفری پیامبر ﷺ و ائمه علیهم السلام
۲۴۴	گفتار دوم) نمونه‌هایی از احکام حکومتی کیفری فقها
۲۴۷	پی نوشت ها
فصل چهارم: چگونگی تأثیر گذاری مقتضیات زمان و مکان در احکام قضائی کیفری ۲۵۳	
۲۵۵	مبحث اول: جایگاه احکام قضایی در حقوق اسلامی
۲۵۶	گفتار اول) تعریف حکم قضایی
۲۵۷	گفتار دوم) تفاوت حکم قضایی و فتوا
۲۵۸	گفتار سوم) انواع حکم قضایی
۲۵۹	گفتار چهارم) حجیت شرعی حکم قضایی
۲۶۱	گفتار پنجم) ماهیت حکم قضایی اسلامی
۲۶۲	مبحث دوم: احکام قضایی اسلامی در بستر زمان و مکان
۲۶۴	گفتار اول) جهات تأثیر گذاری زمان و مکان
۲۶۵	گفتار دوم) نمونه‌ای از تأثیر گذاری زمان و مکان در حکم قضایی کیفری
۲۶۹	پی نوشت ها
۲۷۱	نتیجه گیری
	کتابنامه

چکیده

این پرسش که «حقوق کیفری اسلامی» - یا به عبارت سنتی فقه جزائی - چگونه با تحولات گوناگون جوامع انسانی هماهنگ می‌شود، در آثار و کلمات فقیهان اسلامی سابقه دیرینه‌ای ندارد. درست از آن زمانی که حضرت امام خمینی (علیه السلام) خطاب به حقوقدانان اسلامی - فقیهان - از «نقش تعیین‌کننده زمان و مکان در اجتهاد» سخن راندند، بحث «مقتضیات زمان و مکان» و رابطه آن با «حقوق اسلامی» به‌طور اعم، «حقوق کیفری اسلامی» به‌طور اخص، به صورت یکی از مباحث حساس، مناقشه‌انگیز و نقش‌آفرین حوزه اندیشه‌های فقهی - حقوقی و اصولی - کلامی در آمده است، اما جایگاه اصلی این بحث در فلسفه حقوق اسلامی - یعنی فلسفه فقه - است و رساله حاضر نیز از همین منظر فراققه‌ای به مسأله نزدیک می‌گردد. این پژوهش کوششی است برای تعیین «نظریه زمان و مکان» حضرت امام (علیه السلام) در قلمرو حقوق کیفری اسلامی و تلاش دارد رابطه «مقتضیات زمان و مکان» و «حقوق کیفری اسلامی» را در جهان معاصر با روش تحلیلی - انتقادی تعیین کند.

منظور از «مقتضیات زمان و مکان» در رساله‌ی حاضر آن دسته از تغییر و تحولات گوناگون بشری - اعم از تغییر و تحول عینی یا مفهومی - است که در بستر زمان و مکان اتفاق می‌افتد و «همسو» با اهداف اصلی دین (یعنی حفظ دین، حفظ نفس، حفظ عقل، حفظ نسل و حفظ مال) می‌باشد. بنابراین شناخت مفهوم، ماهیت و ابعاد اقتضات زمانی و مکانی از جمله مباحث نخستین و مقدماتی تحقیق خواهد بود و بر همین اساس بخش اول رساله تحت عنوان مسائل و خصائص حقوق کیفری اسلامی در جهان معاصر تدوین یافته است و از این رهگذر - یعنی مسأله شناسی حقوق کیفری - است که راهبردهای حل «مسأله حقوق کیفری اسلامی و تحولات زمانی و مکانی» شناسایی و معرفی می‌گردد.

اما در بخش دوم ابتدا فرضیه اصلی پژوهش مطرح و آن‌گاه به‌طور تفصیلی نوع، قلمرو و مکانیزم تأثیرگذاری مقتضیات زمان و مکان در بخش‌های چهارگانه تشکیل‌دهنده حقوق کیفری اسلامی، همراه با ذکر شواهد و دلایل مؤید فقهی، تبیین و تشریح می‌گردد و در پایان به عنوان یک نتیجه‌گیری کاربردی آورده‌ایم که: «تحقیق حاضر حتی الامکان راه حل و مکانیزم انطباق و هماهنگی «حقوق کیفری جمهوری اسلامی» را با «حقوق کیفری اسلامی» بر مبنای فقه امامیه ارائه می‌دهد.

کلید واژه‌ها

حقوق کیفری اسلامی / Islamic Criminal Law / امام خمینی / Imam Khomeini / ایران
فقه شیعه / Shia School of Law / Shia Fiqh / فلسفه حقوق کیفری اسلامی
/ Philosophy of Criminal Law / مقتضیات زمان و مکان / Spatio-temporal Demands
مسائل حقوق کیفری اسلامی / Problems of Islamic Criminal Law

پیشگفتار

بحث از «نقش مقتضیات زمان و مکان» در هیچکدام از علوم مدون کنونی اسلامی، مانند فقه، اصول و کلام عنوان نشده است. جایگاه علمی این بحث در فلسفه حقوق اسلامی - فلسفه فقه - است که خود دوران پیش از بلوغ را می‌گذراند.

هدف اصلی این پژوهش کم سابقه، تبیین علمی این باور ایمانی بوده است که در حقوق کیفری اسلامی «مکانیزی» تعبیه شده است تا جوامع مختلف انسانی، در هر زمان و مکان، بتوانند از کوثر شریعت سیراب گردند. یعنی در واقع می‌خواهیم ادعا کنیم راه حل مسأله هماهنگی حقوق کیفری اسلامی با مقتضیات متغیر زمان و مکان را خود شریعت اسلامی ارائه داده است.

بی‌گمان تبیین و تحلیل این چنین نظریه عام و کلی که شامل تمام ابواب فقه می‌گردد، در حیظه صلاحیت و بضاعت اندک علمی نگارنده نیست، اما پژوهش حاضر، به هرگونه که ارائه شده باشد، در حد طرح یک مسئله دارای اهمیت فراوانی است.

و اذعان دازم که «صرف طرح چنین مسأله‌ای» هم جز با ارشاد، هدایت و تقویت استادان متألهام امکانپذیر نبوده است؛ اگر نبود هدایتگری‌ها و راهنمایی‌های خالصانه پیر و مرشدم حضرت آیه الله حاج سید محمد حسن مرعشی شوشتری «دام عزه العالی» و روشنگری‌ها و مهرورزی‌های بی‌دریغ معلم اصولم حجة الاسلام والمسلمین حاج آقا سعید رحجان «آدام الله

توفیقاته"، هیچ امیدی بر توفیق در انجام چنین پژوهش وسیعی نمی‌بردم. خداوند شکور و رؤوف را ذلیلانه سپاسگزارم که توفیق بهره‌گیری از خرمن فضل و دانش و حکمت این بزرگان حوزه و دانشگاه را نصیبم کرد. و باز به درگاهش شکر و ثنا می‌آورم که مرا به فضایی آکنده از صفا، صمیمیت، معنویت و علم اندوزی، یعنی دانشگاه نامبردار امام صادق علیه السلام رهنمون گردید؛ مرکزی که در و دیوار آن نشان از خدمتگزاران و پاکان صدیقی دارد که تمام توان و امکانات خود را کریمانه وقف ترویج و نشر معارف الهی و بشری نموده‌اند. خداوند به همه این مؤمنان اجر و ثواب بی حساب دهد و آنان را در راه تکمیل و تکامل این شجره طیبه موفق بدارد.

و دیگر آن که در تمام مدت تحصیل و تبعاً در راه تدوین این پژوهش، استادان بزرگوار و گرانمایه‌ام: حضرت حجة الاسلام والمسلمین عابدی زنجانی، حضرت حجة الاسلام والمسلمین دکتر مصطفی محقق داماد، حضرت حجة الاسلام هادی صادقی، جناب دکتر محمد آشوری و جناب دکتر حسین میر محمد صادقی مرا و مدار دانش و فضل خود کرده‌اند. موفقیت این بزرگان را نیز از خداوند بزرگ مسألت دارم.

و بالاخره آنچه که هرگز فراموش نخواهم کرد دلگرمی‌ها و لطف ورزی‌های دوستان دل‌آگاه دوران تحصیل؛ آقایان مجیدی، محمودی، باقرآبادی، خنسیر، آیت الله زاده شیرازی، بهرامگیری و... می‌باشد. امیدوارم همگان برای ساختن ایران اسلامی موفق و مؤید باشند.

اِنَّهٗ ولى التوفيق و عليه التكلان

هدیه به :

روح بلند

احیاگر دین در زمانه غربت

آن، منادی عزت مسلمانان

درس آموز عالمان دین

و راهبر حق طلبان پاکباخته،

حضرت امام خمینی سید فدائیس

که با طرح مسأله «زمان و مکان»

جان تازه‌ای به کالبد فقه اسلامی بخشید.

و تقدیم به :

تمامی کسانی که در سراسر تاریخ اندیشه دینی طلایه دار
روشنگری، حقیقت جویی، تنقیح، اصلاح و احیای تفکر دینی
بوده‌اند؛ به خصوص فرزندگان و بزرگان حوزه فقهت اسلامی و
پاسداران شریعت؛ آنان که علم تحقیق و خردورزی را بر قله‌های
رفیع تهذیب و تقوا بر افراشته نگه داشته‌اند؛ و آنان که مقتضیات
زمان و مکان خویش را به نیکویی درک کرده‌اند؛ و همانان که به
گفته حضرت امام سید فدائیس «اگر نبودند معلوم نبود امروز چه
علوم به عنوان علوم قرآن و اسلام و اهل بیت به خورد
توده‌ها داده بودند.»*

انديشمند فرزانه‌ی تشيع علامه محمد باقر مجلسی؛ رحمۃ اللہ علیہ

«سپاس مخصوص خداوندی است که احکام قصاص و حدود و دیات را به خاطر رفع فساد از بین بندگان و نظام عالم وجود تشریع فرمود. چون حق تعالی نوع بشر را مدنی بالطبع و محتاج به یکدیگر آفریده، و غالباً معاملات و معاشرت سبب حدوث مشاجرات و منازعات می‌شود و منتهی به قتل نفوس و غارت اموال و ایراد جراحات می‌گردد، و از آن جا که نفوس اکثر ایشان به متابعت لذات و تحصیل شهوات مایل است و اگر زاجری نباشد در عرض و اموال یکدیگر تصرف می‌نمایند و منتهی به انواع فساد می‌گردند، لذا حضرت باری تعالی در شریعت مقدسه نبوی ﷺ برای انتظام امور بندگان و رفع فتنه و فساد از جمیع بلاد، احکام حدود و قصاص و دیات مقرر فرمود که زاجر نفوس شریبه از ارتکاب فتنه و فساد و داعی ایشان به سلوک صلاح و سداد و راستی باشد.»

بحار الانوار، باب حدود و قصاص و دیات
مجلد ۹ و ۱۰

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

«وَالْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَا يُغَيِّرُهُ زَمَانٌ وَلَا يَحْوِيهِ مَكَانٌ»

«یکی از مسایل مهم در دنیای پر آشوب کنونی نقش

زمان و مکان در اجتهاد و نوع تصمیم‌گیری هاست. (۱)

امام خمینی علیه السلام خطاب به اعضای شورای نگهبان، دی ماه ۶۷

مُتَكَلِّمًا

در این جهان چهار واقعیت سترگ وجود دارد:

۱- دین ۲- انسان ۳- زمان ۴- زندگی

پیوند این چهار واقعیت خود نیزکاری است بس سترگ، انبیاء الهی با ادیان و حیانی آمدند تا این وظیفه‌ی عظیم را عهده دار شوند و میان این چهار موضوع خطیر پیوندی مستحکم و خداپسندانه برقرار کنند.

باری ادیان و حیانی عموماً، و اسلام خصوصاً، بر این نکته پافشاری می‌کنند که از جانب خداوند برنامه‌ی هدایت و نجات انسان را به ارمغان آورده‌اند. دین «اسلام» به عنوان مجموعه‌ای از تعالیم و احکام، خود را خاتم نبوت‌ها و جامع تمام شرایع و حیانی و بالاخره «رحمت جهانی» معرفی می‌کند و مخاطبش را «همه انسانها» و «همه جوامع» می‌داند. اقتضای ایمان به خاتمیت رسالت نبوی و جاودانگی دین مبین اسلام همین است؛ یعنی پیام هدایت دین به زمان و مکان محدودی اختصاص ندارد و بلکه این چراغ هدایت برای همیشه بشریت فروزان باقی خواهد ماند.

اما از سوی دیگر واقعیت این است که بشر در فرهنگ و سیاست و اقتصاد و صنعت و معرفت و علم و تکنولوژی و... همواره یک شکل و یک جور عمل نمی‌کند و نکرده است؛ روابط و مناسبات فرهنگی، سیاسی و اقتصادی، عرفها و عادات اجتماعی، شکل تولید و توزیع منابع اقتصادی و مهم‌تر از همه میزان آگاهی‌ها و دانسته‌های بشری با گذشت زمان تغییر و تحول می‌پذیرد و شیوه‌ها و نظامات و روابط نوین پدیدار می‌گردد؛ گویی عصری جدید با انسان‌هایی جدید ظهور یافته‌اند!

همین جاست که این پرسش دشوار کلامی رخ می‌نماید که؛ چگونه ممکن است شریعتی حدود ۱۵ قرن پیش با مضمون و محتوایی مشخص پا به عرصه‌ی وجود گذارد و ادعایش این باشد که برای همه‌ی جوامع مختلف و گاه کاملاً متفاوت و انسانهای متفاوت‌تر در اندیشه و روابط و سلائق فرهنگی و اجتماعی، پیام هدایت و سعادت (دنیا و آخرت) داشته باشد، و از آنان اکیداً بخواهد خود و جامعه‌شان را بر طبق تعالیم و احکام آن تنظیم کنند و از حدود و مقررات و موازین و محتوای آن تخطی نکنند؟!

جالب است بدانیم که این شبهات و پرسش‌ها صرفاً جانب تشریحی دین را هدف نگرفته است، بلکه دامنه‌ی آن نواحی مختلفی را شامل می‌شود همچون؛

الف) پرسش از ثبات و یا تحول معرفت دینی

ب) پرسش از نسبیت و یا عدم نسبیت اخلاق

ج) پرسش از جهانی بودن یا نبودن دین

د) پرسش از کارکردهای شریعت در جهان امروز و سرانجام طرح این پرسش که شریعت اسلامی (به معنای حقوق اسلامی) چگونه با مسأله‌ی مقتضیات زمان و مکان سازگار و هماهنگ می‌گردد؟

پرسش اخیر آنگاه قوت می‌گیرد که معتقد باشیم حقوق اسلامی صرفاً در محدوده‌ی عبادات و رابطه‌ی انسان با خدا خلاصه نمی‌شود، بلکه قلمرو حقوق اسلامی تمام شؤون زندگی

انسان است و برای همه‌ی جوانب حیات «حکم» دارد.

به هر حال امروزه از این گونه پرسش‌ها و شبهات تکان دهنده در برابر دین و به خصوص بخش حقوقی آن (شریعت) بسیار می‌توان یافت به نحوی که پاسخ تفصیلی به هر یک از آنها مستلزم داشتن آگاهی‌های وسیع از دین و از علوم جدید بشری است و حقیقتاً عالمان دینی دیگر سزاوار نیست از کنار چنین مسائل عظیمی به سادگی عبور کرده و با همان سبک سنتی در طلب این باشند که دین خدا را یاری دهند! بلکه ضرورت طرح و بحث و نقد و نظر در این قبیل شبهات یک ضرورت دینی و یک تکلیف الهی است.

پژوهش حاضر تنها به بررسی و جستجو از زوایای شبهه‌ی اخیر - یعنی عدم سازگاری حقوق اسلامی با مقتضیات زمان و مکان در بعد مسایل کیفری - اختصاص دارد. هدفمان این است که از یک منظر فرا فقهی (فلسفه فقه) نشان دهیم که «حقوق کیفری اسلام» در مواجهه با «مقتضیات زمان و مکان» چگونه واکنش نشان می‌دهد. به عبارت دیگر حقوق کیفری اسلام با ادعای جاودانگی و جامعیت و عمومیت با مسأله‌ی تغییر و تحول در شرایط و اوضاع و احوال زندگی بشر چگونه هماهنگ می‌گردد؟ چه عناصری در نظام حقوق کیفری اسلام برای حل این مسأله (حقوق اسلامی و تغییر اجتماعی) تعبیه شده است؟ البته در این تلاش و جستجوی علمی بیشتر در فضای مکتب فقهی شیعه گام بر می‌داریم. هر چند ممکن است اصول کلی بحث در مورد تمام مکاتب فقهی اسلامی صدق کند. ولی به هر ترتیب آنچه در همین آغاز لازم به ذکر است اینکه ما در این تحقیق از منظر فلسفه‌ی فقه قصد داریم فرآیند تأثیر مقتضیات زمان در حقوق کیفری اسلام را بنمایانیم. در این جستجوی معرفت شناسانه گاه جهت تأیید و توضیح مطلب به درون حقوق اسلامی (فقه) و مسایل آن خواهیم رفت ولی این کار فقط برای آوردن نمونه‌هاست و گر نه اصل بحث خارج از «فقه» است.

و نکته دیگر آن که طرح جدی پرسش مقتضیات زمان و مکان و نقش آن در تحول حقوق اسلامی پرتوی از فروغ اندیشه تابناک حضرت امام (علیه السلام) است و خاستگاه این نظریه نگاه همه

سویه، جامع و بلند آن بزرگ مرد به دین، تفسیر جدیدش از شریعت و دریافت ژرفش از رسالت دین و دینداران در عصر غیبت - یعنی ایجاد حکومت اسلامی - می‌بوده است.

بی‌گمان این اصل بنیادین اگر به درستی شناخته شود، «پشتوانه‌ای عظیم برای بهره‌مندی جوامع بشری از کوثر شریعت اسلامی پدید خواهد آمد»^(۲) و چه بسا دست آوردها و رهیافته‌هایش سبب زدودن بازدارنده‌های حقوق اسلامی به طور اعم و حقوق کیفری اسلام، به طور اخص، گردد. چه آن‌که کوتاهی و دیرکرد در پرداختن به این مسأله‌ی مهم، به واقع میراث پر مایه و پویای فقهی مکتب اهل بیت علیهم‌السلام را دریافت «زمانی» و «زبانی» دور از فهم این نسل و عصر زندانی کرده و زبان دین شناسان و حقوقدانان منتقد دنیا را علیه نظام حقوقی اسلام باز خواهد کرد.^(۳)

به هر ترتیب همین احساس تکلیف بوده است که تاکنون بسیاری از پژوهشگران فقه حقوق را بر آن داشته است تا در این باره به تحقیق و پژوهش بپردازند و اتفاقاً این تلاش و کوشش تکلیف‌گرایانه تا به حال میوه‌ها و نتایج قابل توجهی به همراه داشته است.^(۴) اما از آنجا که این نظریه‌ی نو و بدیع (نظریه زمان و مکان) از سوی حضرت امام علیه‌السلام به طور کامل تفسیر و تبیین نگردید، شاهد برداشت‌ها و نگرش‌های متفاوت و گاه متعارض در این باره بوده‌ایم بر این اساس تمام هدف ما در این جا تبیین دقیق نظریه امام علیه‌السلام در حوزه حقوق کیفری اسلامی است.

و سرانجام آن‌که نگارنده با اذعان و اعتراف به اهمیت و ارزش بالای طرح چنین مسائلی در جامعه‌ی دانشگاهی، به هیچ وجه مدعی نیست که صلاحیت کامل برای ورود به چنین عرصه‌های خطرخیزی را داراست. و بنابراین پژوهش حاضر، به هر بیان که طرح شده باشد، در نهایت می‌تواند به عنوان طرح یک مسأله و یا تأملاتی چند بر یک موضوع بسیار مهم و گسترده، تلقی شود.

به هر حال اگر نبود، احساس تکلیف و دغدغه‌ی دینی و دلدادگی به حضرت امام خمینی علیه‌السلام هرگز به خود جرأت قدم گذاشتن در این وادی پرابهام را نمی‌دادم ... اما چه کنم که

دوری جستن از «غم دین» هرگز برایم آسان نبوده است. و در این طریق همواره به فضل و عنایت ذات حق امیدوار بوده‌ام و او را خوانده‌ام و می‌خوانم تا «بصیرت در دین» نصیبم کند.

«گفت رو هر که غم دین برگزید باقی غم‌ها خدا از وی برید.»

«صید دین کن تا رسد اندر تبع حُسن و مال و جاه و بختِ منتفع»

وَلَهُ الْحَمْدُ أَوْلًا وَأَخْرَأً

